

Українська мова в Україні: реалії сьогодення

Мова визначає не лише національний характер людини, але й є своєрідним генетичним кодом зв'язку поколінь. Стародавній Волховник застерігає: «Не цурайся Роду свого, його Звичаю та Мови; бо рідна Мова і Звичай зберігають енергію нації». Українська мова, — це найкоштовніше надбання українського народу, його найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думки і сподівання.

Сучасна мовна ситуація в Україні є насамперед результатом тривалої війни проти української мови, української ідентичності та української державності, яку Росія розпочала після 1654 року та яка продовжується і нині у формі мовно-культурної експансії.

Прикро констатувати, що, як і раніше, мова титульної нації в нашій країні залишається мовою меншості. Аналіз, чому та з якої причини так сталося, має великий обсяг. Його оприлюднили чимало письменників, науковців, публіцистів. Знайти цю аргументацію досить легко. Дозволю собі лише нагадати страшні своєю сутністю слова доктора філологічних наук Оксани Пахльовської: *«Раби – це нація, котра не має Слова. Тому й не зможе захистити себе»*. І далі, уже неодноразово й багатьма цитоване з Ліни Костенко: *«Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна і на початку XXI століття, якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу»*.

Невтішність сьогоденньої перспективи не лише в звуженому ареалі застосування української мови, а й у дуже низькій культурі самого мовлення.

Виявляється у світі найбільше про мову піклується держава, мові котрої нічого не загрожує. Це – Японія. У Японії немає жодної другої державної. Однак у цій країні створено спеціальні державні установи, що дбають про чистоту мови, постійно стежать за мовною ситуацією, складають реєстри нових слів, їхнього вживання. Є там навіть телевізійні серіали на лінгвістичні теми. У

нас в Україні ми можемо лише позаздрити японцям, бо такого ставлення до мови у верхах ми, на жаль, не відчуваємо й не бачимо.

Немає в Європі іншої країни, крім, можливо, Білорусі, де б мова титульної нації була в такому стані, як в Україні. Існує гостра потреба у вивченні української мови. Але потреба ця абстрактна, практично неформована. Ви, напевно, ніде не бачили держслужбовців, котрі записувалися б та ставали в чергу, щоб вивчати українську мову. Наразі спостерігаємо цілком іншу картину. Розмовляють російською депутати, міністри, віце-прем'єри і не лише в себе вдома, на вулиці, а й на державній службі. Це – кричуща неповага до корінної нації, до Основного Закону держави. Повсюди панує суржик, тотальне незнання державної мови. Мовне – надзвичайно важливе конституційне питання, і в нашій країні воно ще далеке до вирішення. У 2006 році фахівцями розроблено й підготовлено проект Концепції державної мовної політики в Україні, в 2010-му цей проект трансформувалася в Концепцію розвитку й функціонування української мови. Але до цього часу вона не ухвалена парламентом. Бо мова – це дуже вигідна політична карта, яку щораз розігрують політичні сили перед черговими виборами. Щоправда в травні 2015-го року Київська міська рада все ж прийняла рішення «Про затвердження Концепції розвитку української мови, культури та виховання історичної пам'яті у жителів міста Києва на 2015—2020 роки». Більше позитивних зрушень у плані реалізації Концепції розвитку й функціонування української мови ми не спостерігаємо.

Мова титульної нації не лише не має захисту на рідній землі, а й навіть не зберігається нинішній її стан. Ніхто не заперечує: держава має дбати про мови всіх народів, котрі мешкають на її території, але передусім вона має дбати про свою державну мову.

Зважаючи на мовну ситуацію в Україні, комусь усе ж потрібно постійно ініціювати підвищення статусу російської мови в нашій країні. Але не може бути рівних прав двох мов у нинішній ситуації! Це те саме, що й однакові права вовка й зайця в одній клітці: хто кого з'їсть».

Колишня дружина кремлівського очільника одного разу сказала: «Росія розпочинається й закінчується там, де розпочинається й закінчується російська мова». Спробуйте вийти на київську вулицю та зробіть висновок, у якій країні живемо.

Хочу звернути увагу на соціологічне дослідження «Становище української мови», що оприлюднене українським громадським рухом «Простір свободи» вже вчетверте. Особливість нинішнього огляду полягає в тому, що він охоплює аналіз мовної ситуації в Україні в час російської збройної агресії і окупації Росією частини території України. Як зазначають його автори, дослідження має на меті мовою фактів і цифр окреслити становище української мови в різних сферах суспільного життя, тенденції, пов'язані з розширенням чи звуженням вживання української мови.

Основними джерелами, що використовувалися при підготовці огляду, є дані офіційної статистики, результати соціологічних досліджень, а також здійснений волонтерами руху «Простір свободи» моніторинг фактичного використання української мови у ключових сферах суспільного життя.

Мова спілкування в Україні

Найсвіжішими з ґрунтовних всеукраїнських опитувань, під час яких досліджували мову спілкування в Україні, є дослідження, проведене в березні 2015 року. Воно проведене в усіх обласних центрах, окрім окупованих центрів Донбасу та Криму. У рамках цього дослідження було опитано 17.000 респондентів.

Абсолютна більшість мешканців обласних центрів у Західній Україні і відносна більшість у Центральній Україні спілкуються вдома українською мовою. Цей показник становить у Львові 93%, у Вінниці – 70%, у Черкасах – 52%, у Полтаві – 47%, у Києві – 27%. Водночас російською спілкуються вдома у Харкові 84%, в Одесі – 78%, у Дніпрі – 58%, у Чернігові – 41%, у Києві – 32%, у Кропивницькому – 26%. Значна частина городян спілкується вдома як українською, так і російською.

На окупованих територіях Криму, Донеччини і Луганщини здійснюється стрімка примусова русифікація, українську мову витіснено майже з усіх сфер суспільного життя. У Криму відбулося примусове й жорстке витіснення української мови з освіти. До російської окупації в Криму працювало 7 шкіл суто з українською мовою навчання, зараз – жодної.

Мовна політика у так званих Донецькій та Луганській народних республіках у сфері освіти була спрямована на швидку русифікацію і торкнулася закладів як вищої, так і шкільної освіти. Наприклад, одне з перших розпоряджень горлівського міського голови, видане після захоплення міста бойовиками в червні 2014 року, стосувалося русифікації освіти та витіснення української мови з публічного простору: «Російську мову у школах зробити основною, українську заборонити», а також «Змінити всі вивіски з української мови на російську».

Відповідно до цієї політики, упродовж 2014/15 навчального року на території «ДНР» та «ЛНР» відбувалося переведення шкіл із українською мовою викладання на російську, ліквідація класів з українською мовою навчання.

За матеріалами державної статистики на відміну від попередніх років, упродовж минулого навчального року в освіті спостерігаються в загальному позитивна, хоча й повільна тенденція до збільшення частки українських шкіл та учнів, що навчаються українською мовою.

Частка школярів, що здобували освіту українською мовою у 2014/15 навчальному році сягнула 90,8 %, зрісши за рік аж на 9 %. Проте це зростання пов'язане перш за все з тим, що статистика більше не враховує школи на окупованих територіях. Реальне ж зростання числа учнів, що навчаються українською, становить десяті частки відсотка, а в деяких областях цей показник навіть знизився. Найменше школярів навчаються українською мовою на Донеччині (59%), найбільше – на Рівненщині (100%). У Києві навчаються українською 97% школярів, на Полтавщині 98%, на Дніпропетровщині 81%, на Харківщині 74%, на Одещині 70%.

Правове становище української мови

Незважаючи на російсько-українську війну 2014-16 років продовжує діяти закон «Про засади державної мовної політики», відомий також як закон Ківалова-Колесніченка. Цей документ прийнятий 2012 року з грубим порушенням процедури, незважаючи на численні протести. Закон, по суті, заохочує русифікацію і знищує систему державного захисту і підтримки української мови.

Провідні українські та зарубіжні експерти оцінили закон як такий, що суперечить Конституції України, спрямований на витіснення української мови з ключових сфер суспільного життя і загрожує не лише стабільності, але й цілісності України. Зокрема, різко негативні висновки на закон дали Венеціанська комісія Ради Європи та верховний комісар ОБСЄ з питань національних меншин.

Незважаючи на небезпечний і антиукраїнський характер закону, провідні партії та політики, що прийшли до влади після Революції Гідності 2014 року, не виконали власних обіцянок і не скасували цей закон.

23 лютого 2014 року Верховна Рада прийняла акт про скасування закону «Про засади державної мовної політики», проте голова Верховної Ради і в.о. Президента України Олександр Турчинов, всупереч законодавству, так і не підписав цей документ.

В Україні була розгорнута потужна інформаційна кампанія, покликана переконати суспільство, що саме рішення про скасування Закону Ківалова-Колесніченка стало ледь не причиною вторгнення російських військ до Криму. По суті, ця кампанія, яка мала значний вплив на громадську думку, повторювала тези самих московських агресорів.

Насправді факти свідчать, що російська збройна агресія проти України готувалася завчасно (можна говорити навіть про десятилітній термін) і не залежала від законотворчого процесу у Верховній Раді, а скасування одіозного закону не містило жодних загроз національним меншинам, а навпаки, повертало мовне законодавство України до ситуації, що існувала до 2012 року,

коли діяли цивілізовані правові механізми підтримки як державної мови, так і мов меншин.

Із позицій сьогодення особливо очевидно, що прийняття в 2012 році закону Ківалова-Колесніченка було частиною стратегії російських агресорів із захоплення України. Проте, як не парадоксально, цей закон діє і щодня сприяє русифікації України. Більше того, провідні політики, включно з Президентом Порошенком, публічно заявляли, що не будуть змінювати мовне законодавство.

Можна припустити, що в найнебезпечніші перші місяці війни, рішення зберігати правовий status quo у мовній сфері було тактично правильним і допомогло заспокоїти страхи частини громадян України, що перебували під впливом російської пропаганди і боялися міфічної «насильницької українізації». Однак намагання під приводом «єднання країни» перевести лінію на легітимізацію русифікаторського закону і толерантне ставлення до русифікації взагалі в ранг постійної політики є небезпечним. Адже в умовах нинішнього законодавчого поля таке єднання відбувається виключно за рахунок подальших поступок української мови і україномовних громадян на користь російської мови. Оскільки такі поступки не відповідають ні Конституції, ні інтересам держави та більшості громадян, а також є частиною стратегії держави-агресора, їх продовження прямо загрожує незалежності та європейському майбутньому України.

Окремі акти законодавства, прийняті в пореволюційний період, усе ж містять норми, спрямовані на повернення українській мові належного суспільного становища. Такою є, наприклад, норма Закону *«Про вищу освіту»* від 1 липня 2014 року, що визначає мовою вищої освіти українську мову (хоча нещодавно поданий проект змін до цього закону містить норму щодо викладання у вищій школі мовами національних меншин – це результат бездумної мовної політики наших міністерських кононенків, маємо надію, що ці зміни не будуть прийняті). Наступним більш-менш позитивним із точки зору мовної політики є Закон *«Про державну службу»*, підписаний 31 грудня 2015

року Петром Порошенком. Цей нормативний акт регламентує обов'язкове використання державної мови держчиновниками під час виконання посадових обов'язків. Із документа, як відомо, виходить, що чиновники будуть призначатися на посади на конкурсних засадах. І, згідно з внесеними в останній момент змінам, чиновникам доведеться скласти свого роду іспит на знання і володіння українською мовою. Закон набрав чинності з 1 травня 2016 року. Також у шестимісячний термін із дня набрання законом чинності уряд має затвердити порядок атестації щодо вільного володіння державною мовою для тих, хто претендує на держпосади.

У підсумку цей Закон, по суті, частково нівелює прийнятий в 2012 році закон «Про засади державної мовної політики». Однак для системного приведення законодавства у відповідність з Конституцією все ж необхідне скасування закону Ківалова-Колесніченка і прийняття сучасного європейського мовного закону, який би належно захистив як українську мову, так і мови меншин і гарантував би функціонування української мови «на всій території України в усіх сферах суспільного життя», як це визначено статтею 10 Конституції України. На початку листопада також набув чинності Закон, радіомовних квот на радіо, що зобов'язує радіостанції транслювати в ефірі певну частку українськомовних пісень. Крім цього, закон вимагає від мовників забезпечувати ведення державною мовою не менше 60 відсотків добового обсягу передач, у тому числі аналітико-новинних блоків та розважальних передач.

Дані соціологічних досліджень та моніторинрів, оприлюднених «Простором свободи», ситуація на сході України доводять прямий зв'язок між русифікацією і загрозою державній незалежності України. То чи можна змусити високопосадовців, народних депутатів опікуватися мовними питаннями, чи є сила у ВР, здатна їх лобювати? Питання риторичне.

Але не тільки держава, але й ми - громадяни нашої держави, як і будь-якої іншої, маємо мовні обов'язки, що полягають у захисті та збереженні рідної мови. Захист рідної мови – найприродніший і найпростіший, найлегший і

найнеобхідніший спосіб національного відродження і самоутвердження. Володіння рідною мовою – не заслуга, а обов’язок справжніх патріотів. Знання рідної (державної) мови не обмежує можливості вивчати інші мови – споріднені і не споріднені. Вислів “Скільки ти знаєш мов – стільки разів ти людина” ніколи не втратить своєї актуальності.

В Україні двомовність – природне явище. Але володіння двома мовами вимагає правильного користування ними. На жаль, наші “білінгви” часто говорять змішаною мовою, яку в побуті називають суржилом. Тому серед мовних обов’язків наших громадян слід виділити ще один – дотримуватись культури українського мовлення. Належний рівень мовної культури є свідченням розвинутого інтелекту людини, її вихованості. Культура мовлення має велике національне і соціальне значення: вона забезпечує толерантне спілкування людей, облагороджує їхні стосунки, сприяє підвищенню загальної культури як окремої людини, так і суспільства в цілому. Тому роль кожного з нас – вчителів-мовників – у процесі становлення престижу української мови переоцінити складно. Ми з вами повинні дбати про свою мовну культуру, навчати нею володіти й вимагати її дотримання від інших.

Українська мова – національне надбання українського суспільства, вона повинна охоронятися та підтримуватися державою. Мовна політика як одна із складових частин державної політики має бути спрямована на забезпечення оптимального функціонування української мови в усіх сферах життя українського суспільства, їх подальшого розвитку та взаємодії. Українська мова, виконуючи інтеграційну функцію, є важливим чинником зміцнення державності, забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни.

Свій виступ хотілося б завершити словами відомого всім вам вірша черкаського поета Миколи Єременка, який називається **«Слово про державні мови»**:

*Споконвіку в держави, у нації
Стало добрим законом, панове:
Жить не може людина у Франції
І не знати французької мови.
То вода для людини для спраглої,
Джерело життєдайне, чудове.
Жить не може людина у Англії
І не знати англійської мови.
В кожній мові – квітіння конвалії,
Гуркіт грому і гомін діброви.
Жить не може людина в Італії
І не знати італійської мови.
Із колиски до миті останньої
Є в людей розуміння здорове:
Жить не може людина в Іспанії
І не знати іспанської мови.
Хай слова вирізняються в реченні,
Як зерно, а не жмуття полови.
Жить не може людина в Туреччині
І не знати турецької мови.
Може, в мене поняття і спрощені,
Та тримаюсь такої основи:
Жить не може людина в Угорщині
І не знати угорської мови.
Жить не можна в Норвегії, Швеції,
У Румунії коло Молдови,
У Німеччині, в Польщі, у Греції
І не знати державної мови.
Тож думки пропливають, як тіні,
В далину, в безгоміння Дніпрове:
Жити можна лише в Україні
І не знати української мови...*